Чернівецький обласний краєзнавчий музей



ЩОРІЧНИК

Випуск 10

Щ О Р І Ч Н И К

ЧЕРНІВЕЦЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

A N N U A L

OF THE CHERNIVTSI REGIONAL MUSEUM OF LOCAL LORE



CHERNIVTSI REGIONAL COUNCIL
CHERNIVTSI REGIONAL STATE ADMINISTRATION
CHERNIVTSI REGIONAL MILITARY ADMINISTRATION
Department of Culture
CHERNIVTSI REGIONAL MUSEUM OF LOCAL LORE

ANNUAL

OF THE CHERNIVTSI REGIONAL MUSEUM OF LOCAL LORE

Issue 10 (2025)

Edited by
T. V. Minaieva, PhD
I. V. Skilsky, PhD
N. A. Smirnov, PhD

Chernivtsi, «Druk Art», 2025

ЧЕРНІВЕЦЬКА ОБЛАСНА РАДА
ЧЕРНІВЕЦЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ЧЕРНІВЕЦЬКА ОБЛАСНА ВІЙСЬКОВА АДМІНІСТРАЦІЯ
Управління культури
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ ОБЛАСНИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ

ЩОРІЧНИК
ЧЕРНІВЕЦЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

Випуск 10 (2025)

Наукові редактори
кандидат історичних наук **Т. В. Мінаєва**,
кандидат біологічних наук **І. В. Скільський**,
кандидат біологічних наук **Н. А. Смірнов**

Чернівці, «Друк Арт», 2025

УДК 069:908(477.85)(084)
Щ92

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради
Чернівецького обласного краєзнавчого музею
(протокол № 4 від 12 вересня 2025 р.)

Голова редакційної колегії: *О. В. Пелех*

Члени редакційної колегії: Р. В. Бродська, *канд. філол. наук*; К. В. Валявська, *канд. іст. наук*; В. А. Вознюк; М. В. Глібіщук, *канд. іст. наук*; О. В. Доброжанський, *докт. іст. наук, професор*; О. Г. Драгомирецька; М. В. Ільків, *канд. іст. наук*; Л. В. Колодій; Л. В. Косован; Ю. М. Микосянчик; Т. В. Мінаєва, *канд. іст. наук*; Т. Д. Никирса, *канд. біол. наук*; І. А. Піддубний, *докт. іст. наук, доцент*; Т. І. П'ятничук, *канд. іст. наук*; І. В. Скільський, *канд. біол. наук*; Г. М. Скорейко, *канд. іст. наук, доцент*; Н. А. Смірнов, *канд. біол. наук*; А. В. Федорук, *канд. іст. наук, доцент*; Н. М. Холодницька; І. І. Чорней, *докт. біол. наук, професор*.

Щорічник Чернівецького обласного краєзнавчого музею / наук. ред. Щ92 Т. В. Мінаєва, І. В. Скільський, Н. А. Смірнов. – Чернівці : Друк Арт, 2025. – Вип. 10 (2025). – 376 с.

ISBN 978-617-8501-51-8

До даного випуску увійшли статті й повідомлення співробітників Чернівецького обласного краєзнавчого музею та інших наукових установ. Опубліковано дослідження з історії, археології та народознавства. Надруковано матеріали, присвячені літературі, мистецтву і музейній справі. Окремими розділами представлені відомі персоналії та природа нашого краю.

Видання розраховане на співробітників наукових установ, працівників освітніх закладів, здобувачів освіти та краєзнавців.

УДК 069:908(477.85)(084)

ISBN 978-617-8501-51-8

© Колектив авторів, 2025
© ТОВ «Друк Арт», 2025

8. **Пивоваров С. В.** Дослідження Чорнівського городища першої половини XIII ст. // Археологічні студії. – 2008. – Вип. 3. – С. 180-199.
9. **Пивоваров С. В., Ільків М. В., Калініченко В. А**. Нові знахідки предметів християнської культової символіки з давньоруських пам'яток Буковини // Церква – наука – суспільство: питання взаємодії. – Київ: Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник, 2016. – С. 25-28.
10. **Пивоваров С. В., Калініченко В. А., Ільків М. В**. Візантійські та угорські монети з Чорнівського городища // Вісник Інституту археології. – 2016. – Вип. 11. – С. 198-213.
11. **Пушкарева Н. Л.** Женщины Древней Руси. – Москва: Мысль, 1989. – 287 с.
12. **Славянская энциклопедия.** Киевская Русь – Московия. – Москва: Олма-Прес, 2001. – Т. 1. – 782 с.
13. **Степанова Е. В.** Монограммы на ранневизантийских монетах и печатях // Четвертая Всероссийская нумизматическая конференция. Тезисы докладов. – Москва, 1996. – С. 23-24.
14. **Степанова Е. В.** К эволюции монограмм на ранневизантийских печатях // Византийский временник. – 2000. – Т. 59. – С. 230-240.
15. **Тимощук Б. О.** Давньоруська Буковина. – Київ: Наук. думка, 1982. – 206 с.
16. **Хайрединова Э. А.** Перстни с изображением креста второй половины VI-VII в. из Юго-Западного Крыма // Античная древность и средние века. – 2019. – Т. 47. – С. 89-109.
17. **Feind R.** Byzantinische Monogramme und Eigennamen: alphabetisiertes Wo ̈rterbuch. – Byzantine monograms and personal names: an alphabetized lexicon. – Regenstauf, 2010. – 392 p.
18. **Fink W. O.** Das byzantinische Monogramm. Dissertation zur Erlangung des Doctorgrades. – Wien, 1971. – 946 S.
19. **Fink W. O.** Neue Deutungsvorschläge zu einigen byzantinischen Monogrammen // BYZANTIOΣ. Festschrift für Herbert Hunger zum 70. Geburtstag. – Wien, 1984. – S. 85-94.
20. **Gardthausen V.** Das alte Monogramm. – Leipzig, 1924. – 188 S.
21. **Laurent V.** Monogrammes byzantins pourunhommage // Έπβτηρlς 'Εταιρίας Βυζαι/τινών Σπουδών. – Χθ'-μ', 1972-1973. – P. 325-341.
22. **Seibt W.** Zur Problematik byzantinischer Monogrammsiegel // Studies in Byzantine Sigillography. – Washington, 1993. – Vol. 3. – P. 19-28.
23. **Seibt W., Zarnitz M**. Das byzantinische Bleisiegel afl Kunstwerk. – Wien, 1997. – 158 S.
24. **Zacos G., Veglery A.** Byzantine Lead Seals. – Basel, 1972. – Vol. I. – Pt. 1-3; Pt. 2.

ДВА ПОКОЛІННЯ В АРХЕОЛОГІЇ: ВІД КРАЄЗНАВСТВА ДО ВИВЧЕННЯ РАННІХ ЗЕМЛЕРОБІВ

М. В. Ільків

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
Чернівецький обласний краєзнавчий музей

ilkiv_chnu@ukr.net

Територія Чернівецької області досить ґрунтовно вивчена на предмет наявності археологічних пам'яток. Більшість об'єктів виявили фахові науковці поодинці або ж розвідувальні загони археологічних експедицій. Значний внесок у формування археологічної карти краю також зробили місцеві краєзнавці. Про їхній доробок нам відомо значно менше – за браком звітної документації та публікацій великий пласт інформації з цього приводу втрачений або ж розпорошено і вкрай поверхнево відображений у різних джерелах. Втім подальше вивчення цього питання може допомогти зрозуміти значення археологічного краєзнавства у проведенні фундаментальних досліджень старожитностей регіону. По-друге, цей напрям краєзнавчої

роботи був безпосередньо пов'язаний із музейною справою: формуванням сільських і міських музеїв, кабінетів історії у школах, поповненням обласних музеїв. Сьогодні натомість такі тенденції вкрай скоротилися, а інколи навіть навпаки – «чорні копачі», які, як мародери, грабують і продають нашу історико-культурну спадщину, лицемірно називають себе «краєзнавцями». Тому звернення до проблематики археологічного краєзнавства має як наукову, так і моральну складову.

Зародження археологічного краєзнавства в регіоні фіксується наприкінці XIX – на початку XX ст. Наприклад, учителі Іван Прокопович і Василь Арійчук стали першовідкривачами старожитностей трипільської культури на Буковині (с. Шипинці). Значна частина зібрання першого потрапила до музею у Відні, тоді як окремі знахідки В. Арійчук через Федора Вовка передав для археологічного музею НТШ у Львові. На початку XX ст. саме місцеві краєзнавці І. Данилевич і Новак вперше на Буковині зафіксували палеолітичні пам'ятки Біла та Бурдей, знахідки з яких були передані до Буковинського крайового музею в Чернівцях [15, с. 156, 159]. Археолог-аматор Діонізій Олінеску склав першу археологічну карту краю та очолював Румунське археологічне товариство на Буковині [5]. На середину – другу половину XX ст. відомо про діяльність таких краєзнавців як В. П. Синицький (с. Коритне), В. М. Гарас (с. Нижні Станівці), Я. С. Гайсенюк (с. Рукшин), В. І. Ковцун (с. Оселівка), Ю. В. Власійчук (с. Малятинці) [42, с. 8], І. Т. Перевізняк (с. Волошкове) [43]. На сучасному етапі вагомий внесок у розвиток археологічного краєзнавства зробили Микола Боднарюк (с. Опришени) [6], Сергій Якубина (с. Шебутинці) [17], Володимир Яловко (с. Чагор) [48; 14, с. 47], Борис Шевчук (с. Мошанець) [18], Михайло Купчанко (с. Реваківці) [21], Марія Смук (с. Василів) [7, с. 569-570], Борис Скицько (с. Жилівка) [16, с. 88], Іван Власов (с. Комарів) [3], Віталій Ластюк (с. Погорілівка) [24] та інші.

У 2025 р. виповнилося 100 років від дня народження Миколи Федоровича Ткачука (27.06.1925 – 19.12.2007) – знаного на Буковині художника, педагога, літератора та краєзнавця. М. Ткачук народився в м. Козятин на Вінниччині в сім'ї вчителів, був учасником Другої світової війни. Навчався в Харківському та Кишинівському художніх училищах, відзначений почесним званням «Заслужений працівник культури» та нагороджений нагрудним знаком «Відмінник народної освіти» України. Вчителював у с. Горбова, в 1953-1964 рр. працював керівником дитячої студії образотворчого мистецтва в будинку піонерів м. Герца (в 1961-1964 рр. також був директором цього закладу). Впродовж 1964-1969 рр. працював керівником студії образотворчого мистецтва в палаці піонерів м. Чернівці. У 1969 р. ініціював створення при обласному Будинку вчителя у Чернівцях дитячої студії образотворчого мистецтва, якою керував до 1996 р. У 2023 р. на будівлі по вул. Івана Франка, 11, де і сьогодні розміщена Народна студія образотворчого мистецтва «Диво-АРТ», відкрито меморіальну дошку на честь художника-педагога. Якщо мистецькій та освітній діяльності М. Ткачука присвячені окремі повідомлення [25; 20; 35; 9; 10; 12, с. 13; 46; 31; 49; 33; 19; 29, с. 178-180; 34; 11, с. 299-301], то його краєзнавча робота знайшла відображення майже виключно в газетних публікаціях товариша митця, відомого археолога Бориса Тимощука (1919-2003).

Краєзнавча робота Миколи Ткачука розпочалася з Горбівської середньої школи Герцаївського району [45]. Під його керівництвом учні із захопленням записували спогади старожилів, збирали етнографічні та документальні матеріали, під час обстежень околиць села в 1960 р. у стрімкому обриві берега натрапили на рештки слов'янського житла-напівземлянки з піччю-кам'янкою (фото 1 і 2), а згодом віднайшли по довколишніх пагорбах інші середньовічні поселення, зокрема й зі слідами залізоробного ремесла. Саме горбівські школярі відкрили одну з перших на території Герцаївського району палеолітичних стоянок. Давні предмети,





Фото 1 і 2. **Рятівні дослідження решток слов'янського житла-напівземлянки з піччю-кам'янкою учнями Горбівської середньої школи (25.05.1961; з особистого архіву Л. М. Ткачук)**

зібрані в школі, використовувалися під час тематичних занять [36], а вже наступного року з ініціативи та зусиллями вчителя М. Ф. Ткачука у відремонтованому приміщенні клубу, завдяки власноруч виготовленим вітринам, стендам та ілюстративному матеріалу, було оформлено музейну кімнату. На той час М. Ф. Ткачук зафіксував у регіоні чотири десятки археологічних пам'яток, а в музеї було зібрано близько тисячі експонатів з історії населеного пункту [30; 37; 40; 1, с. 172-173]. У 1962 р. вже у будинку піонерів м. Герца на другому поверсі художник обладнав окрему кімнату юного туриста з краєзнавчою та методичною літературою, колекціями старожитностей і якісно оформленою археологічною картою району. Під керівництвом М. Ф. Ткачука гуртківці виявили й обстежили десятки археологічних об'єктів доби каменю, бронзи, раннього заліза та середніх віків. Наприклад, з його допомогою учні Хряцької школи виявили археологічну пам'ятку на пагорбі в уроч. Городище [39]. Оформлений у вітринах і на стендах матеріал експонувався не лише в м. Герца, а й у Чернівецькому краєзнавчому музеї [38]. Микола Ткачук не полишав пошукову роботу й після переїзду до Чернівців. Так, у 1968 р. він виявив рештки палеолітичної стоянки в передмісті Чернівців Роша (Червоне, уроч. Могила) [41]. Згодом М. Ф. Ткачук знайшов кілька бронзових виробів у с. Коровія біля Чернівців. На жаль, з-поміж них відоме лише зображення одного орнаментованого браслета. Саме в околицях даного місцезнаходження в 2007 р. було знайдено скарб бронзових речей, переданий до фондів ЧОКМ [14, с. 47-48; 32, с. 112]. Крім музейної та пошукової краєзнавчої роботи, відвідував археологічні експедиції, які працювали на території Чернівецької області.

На жаль, музейні зібрання в Горбові та Герці втрачені, але загальна інформація про зафіксовані М. Ф. Ткачуком пам'ятки знайшла відображення в науковій та, зокрема, довідковій літературі. Особливу увагу дослідників привернули місцезнаходження і стоянки пізнього палеоліту: 1) Цурень I західніше населеного пункту, в уроч. Окоп, на схилі високої тераси; 2) Цурень II західніше села, на схилі високої тераси, за 500 м східніше попереднього об'єкту; 3) Цурень III західніше села, на високій терасі, 300 м на схід від стоянки Цурень II; 4) Цурень IV у західній частині населеного пункту, на схилі, в уроч. Пагор; 5) Маморниця I на високому мису правого берега р. Прут, біля господарського подвір'я колишнього бурякорадгоспу; 6) Молниця I південніше однойменного села, за 300 м від шосейної дороги, на високому мису; 7) Горбова I за 2 км на південний захід від села, на високому, обмеженому ярами мису, за 0,5 км південніше від слов'янського городища; 8) Тернавка I на північний захід від села, на правому березі р. Герцушка, на високому горбі; 9) Банчени I південніше села, на високому мису, на ділянці Вельниця [44, с. 201-203; 4, с. 49-51].



Фото 3. **Археологічні дослідження під керівництвом Бориса Тимощука (стоїть у центрі в береті; Людмила Ткачук – четверта зліва)**

Краєзнавчою роботою Миколи Ткачука захопилася його донька Людмила, яка 9 лютого 2025 р. відзначила ювілейну дату – 75 років. Під час пленерів і туристичних походів вона ще змалку радо прогулювалася з батьком та іншими дітьми по полях. Тут можна було не тільки милуватися природою та займатися образотворчим мистецтвом, а й знайти старожитності давніх епох. Також Людмила допомагала облаштовувати музейний простір у Горбові та Герці. Саме з археологією вона вирішила пов'язати свою майбутню професію та в 1967 р., після закінчення середньої школи № 30 в м. Чернівці, поступила на історичний факультет Чернівецького державного університету. З першого ж курсу студентка активно долучилася до роботи археологічного гуртка на історичному факультеті, яким курував Б. О. Тимощук (фото 3). Регулярно брала участь у його польових заняттях, зокрема на багатошаровому поселенні в районі вул. Південно-Кільцевої неподалік с. Годилів (фото 4). На одному із засідань гуртка Людмила Ткачук виступила з повідомленням про результати власних розвідок на території Глибоцького району. Їй разом із батьком вдалося виявити рештки двох зниклих сіл XV-XVII ст. на північно-західній околиці с. Горбова та на околиці с. Годинівка і навіть встановити назву першого з них на основі вивчення мікротопоніміки й актового матеріалу – Сініхеу [8]. Наступного року зібрала значну колекцію крем'яних виробів на палеолітичному місцезнаходженні в околицях с. Орестівка на Хотинщині [41; 2]. Продовжуючи тематику кам'яної доби, брала участь у студентських конференціях, зокрема доповідала про нові палеолітичні пам'ятки на р. Прут на



Фото 4. **Людмила Ткачук на польових археологічних заняттях студентів-першокурсників**



Фото 5. **Розкопки кургану скіфського часу в Долинянах на Хотинщині Західноукраїнською експедицією під керівництвом Г. І. Смірнової (ймовірно, 1970 р.)**

XXIV студентській науковій конференції ЧДУ в 1969 р. Доповідь Л. Ткачук на тему «Нові палеолітичні пам'ятки на Пруті» була відзначена разом із доповідями Л. Михайлини та А. Громова на всесоюзних студентських наукових археологічних конференціях [47, с. 79]. Також долучалася до роботи археологічних експедицій Державного Ермітажу під керівництвом Г. І. Смірнової та М. К. Анісюткіна, зокрема під час розкопок курганів скіфського часу Долиняни (фото 5 і 6). На базі Ермітажу проходила практику. Брала участь у роботі міжнародної польової школи палеоліту в Костьонках Воронізької обл., якою керував О. М. Рогачов (фото 7). Підсумком студентських студій стала на «відмінно» захищена дипломна робота на тему «Північна Буковина в старокам'яному віці». У відгуку на кваліфікаційну роботу науковий керівник Б. О. Тимощук зазначив: «Вибір цієї теми… не був випадковим. З перших днів навчання в університеті Л. М. Ткачук, як активна учасниця археологічного гуртка, захоплювалась вивченням палеолітичних пам'яток у нашому краї. У вільний від навчання час вона проводила розвідки палеолітичних стоянок на Пруті, неодноразово виступала з доповідями про дослідження палеоліту Північної Буковини на студентських наукових конференціях в Москві та в Чернівцях, була учасником багатьох археологічних експедицій». У 1972 р. Л. М. Ткачук успішно закінчила навчання в університеті за спеціальністю «Історія», здобувши кваліфікацію історика, викладача історії та суспільствознавства.

Лише через кілька днів після отримання диплому Людмила Ткачук, згідно наказу директора Інституту історії Академії наук Молдавської РСР № 37 від 14.06.1972, була зарахована до складу Молдавської неолітичної експедиції на посаду старшого лаборанта, де, зокрема, проводила збір матеріалів на поселенні Рогожани II [28, с. 33]. 20 жовтня 1972 р. вона поступила до стаціонарної аспірантури сектору археології Інституту історії АН МРСР. Тематика дисертаційного

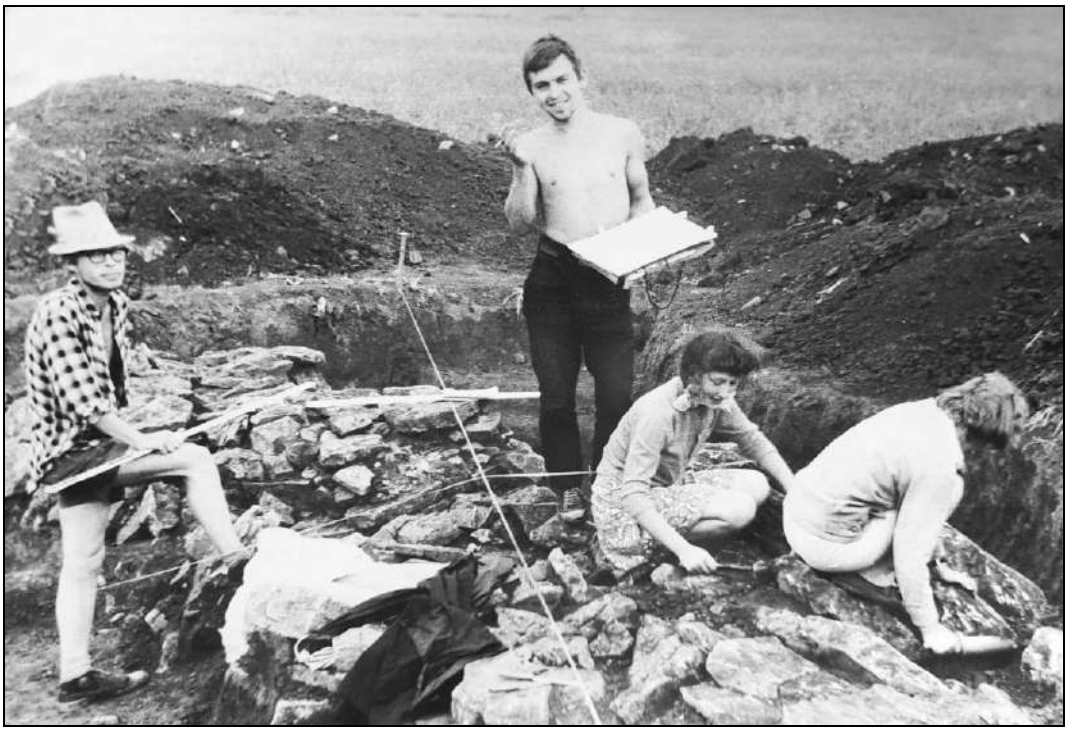


Фото 6. **Розчищення каміння в курганному насипі в Долинянах (Людмила Ткачук – по центру).**



Фото 7. **Людмила Ткачук (крайня зліва) на розкопках у Костьонках під час роботи міжнародної польової археологічної школи (1971 р.)**

дослідження теж стосувалася кам'яної доби – культура лінійно-стрічкової кераміки в Пруто-Дністровському межиріччі. Науковим керівником став знаний фахівець із вивчення старожитностей неоліту-енеоліту В. І. Маркевич (1917-1997), який, до речі, теж закінчив історичний факультет Чернівецького університету в 1962 р. Познайомив з ним та відрекомендував випускницю цього ж факультету Б. О. Тимощук.

У 1972-1974 рр. Л. М. Ткачук працювала в цій же експедиції, яка проводила дослідження на пам'ятках у Флорештському районі Молдови: Гіндешти, Рогожани, Цира, Гура-Каменчій, а також у Лазовську (сучасне м. Синжерея). Варто відзначити, що фактично з самого початку вона здійснювала польові дослідження самостійно, маючи в розпорядженні власні відкриті листи на право проведення розкопок на території Молдавської РСР (№ 9 від 14.05.1973, № 14 від 10.07.1974) (фото 8-10). Так, у 1973 р. неолітичний загін під керівництвом Л. М. Ткачук (після одруження – Макарова), який працював у складі Молдавської неолітичної експедиції (начальник – В. І. Маркевич), проводив розкопки поселення

культури лінійно-стрічкової кераміки Рогожани (уроч. Валя Боєрулуй). Цю пам'ятку відкрив В. І. Маркевич, а згодом її досліджувала експедиція Інституту археології АН СРСР на чолі з Т. С. Пассек. У місці максимальної концентрації підйомного матеріалу на площі розкопу 154 м^2 було зафіксовано рештки прямокутного наземного житла й отримано значні колекції виробів з кременю й інших порід каменю, фрагментів керамічного посуду. Особливо позитивно, що фахівці з палеозоології та палеоботаніки, за виявленими остеологічними рештками та відбитками на кераміці, оперативно визначили видовий склад тварин і рослин [26]. Виконували земляні роботи переважно школярі з Лазовська, а в організації експедиції продовжував допомагати М. Ф. Ткачук.



Фото 8. **Перша самостійна експедиція Л. М. Ткачук у Молдові (1973 р.)**



Фото 9. **Перерва між розкопками**



Фото 10. **Учасники експедиції під керівництвом Л. М. Ткачук**

Наступного року неолітичний загін Молдавської неолітичної експедиції Інституту історії АН Молдавської РСР під керівництвом Людмили Миколаївни проводив розкопки на поселенні культури лінійно-стрічкової кераміки Гура-Каменчій. Було з'ясовано топографію пам'ятки, досліджено решки двох наземних жител з вогнищами та господарськими ямами, знайдено кам'яні та керамічні вироби. У складі цього загону працював кишинівський археолог В. М. Бікбаєв, який виявив нові пам'ятки довкола селища Лазовськ [27]. На низці неолітичних поселень було проведено розвідки зі збором підйомного матеріалу та шурфуванням: Куболта, Невирнєц, Редоая й інші. Польові експедиційні дослідження дали можливість здобути новий матеріал для подальшого вивчення питань відносної хронології, житлобудування, господарства та матеріальної культури неолітичного населення регіону загалом. Про важливий внесок дослідниці у вивчення культури лінійно-стрічкової кераміки на території Молдови свідчать посилання в тематичних узагальнюючих працях, які з'явилися за останні три десятиліття [22, с. 18, 113-115; 13, с. 49; 23, с. 6, 17, 136, 143, 161, 169, 172]. В одній із них автори зазначають: «Особливу активність із виявлення та вивчення пам'яток розглянутої культури у 1970-х роках проявила Л. М. Макарова, яка провела розкопки поселень Рогожани II, Гура Кам'янки VI, Синжерей I, XI» (*переклад – М. І.*) [23, с. 17]. Одночасно з польовими роботами займалася опрацюванням музейних колекцій.



Фото 11. **Людмила Ткачук біля портрета батька на виставці «Гордість вчителя – успіх учнів», присвяченій 100-річчю від дня народження буковинського художника Миколи Ткачука та 55-річчю з часу заснування народної студії образотворчого мистецтва (Чернівецький обласний художній музей, 26.06.2025)**

У 1975 р. Л. М. Ткачук повернулася до Чернівців, де працювала на історичному факультеті Чернівецького державного університету та на Чернівецькому факультеті Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» до 1991 р.

Отже, художник і педагог Микола Ткачук, завдяки виявленню нових пам'яток, пошуку та збору археологічного матеріалу, відіграв вагому роль у формуванні археологічної карти Чернівецької області, зокрема, Герцаївщини. Його донька Людмила Ткачук (Макарова), яка з вдячністю і трепетом береже світлу пам'ять про свого батька (фото 11), продовжила його захоплення краєзнавством на професійному рівні: обстежувала археологічні пам'ятки Буковини й Хотинщини, а також проводила розкопки неолітичних поселень Пруто-Дністровського межиріччя.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. **Антонюк-Гаврищук Є. І.** Музеї Буковини. – Чернівці: Букрек, 2007. – 192 с.
2. **(АПК).** Про тих, що полювали на мамонтів // Радянська Україна. – 1969. – 11 червня.
3. **Артюх В., Ідзьо В., Рідуш Б., Власов І.** Археологічні дослідження поблизу с. Комарів на Дністрі // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – Львів, 2002. – Вип. 6. – С. 67-73.
4. **Археологічні пам'ятки** Прикарпаття і Волині кам'яного віку / Ред. О. П. Черниш. – Київ: Наук. думка, 1981. – 268 с.
5. **Боднарюк М.** Археологічні роботи Д. Олінеску на Буковині // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології. – 2012. – Т. 1 (33). – С. 9-18.
6. **Боднарюк М.** Опришенський музей археології та етнографії імені Максиміліана Гакмана – храм людської пам'яті // Музейний щорічник Чернівецького обласного краєзнавчого музею. – Чернівці: Друк Арт, 2023. – Вип. 6-8 (2021-2023). – С. 221-226.
7. **Болюк О.** Мистецькі знахідки експедиції на Буковинське Поділля і Північну Бессарабію // Народознавчі зошити. – 2009. – № 3-4 (87-88). – С. 566-579.
8. **Борисенко Т.** В археологічному гуртку // Радянська Буковина. – 1967. – 13 грудня.
9. **Дугаєва Т.** Діти малюють радість // Радянська Буковина. – 1980. – 26 листопада.
10. **Дугаєва Т.** Виставка творів художника-педагога // Радянська Буковина. – 1985. – 19 червня.
11. **Дугаєва Т. І.** Мої митці. Художня культура Чернівців. Вибрані статті й дослідження. – Львів: Простір-М, 2019. – 460 с.
12. **Дугаєва Т., Міщенко І.** Митці Буковини. Енциклопедичний довідник. – Чернівці, 1998. – Т. 1. – 128 с.

13. **Зайле Т., Церна С., Дембец М., Посселт М.** К интерпретации жилищных комплексов восточного ареала культуры линейно-ленточной керамики (новые материалы полевых исследований на территории Республики Молдова) // Культурные взаимодействия. Динамика и смыслы. Сборник статей в честь 60-летия И. В. Манзуры. – Кишинев: Stratum Plus, 2016. – С. 47-63.
14. **Ільків М. В.** Нові знахідки епохи бронзи на Буковині // Археологія і давня історія України. – Київ, 2010. – Вип. 2. Археологія Правобережної України. – С. 43-49.
15. **Ільків М.** Археологічні студії Р. Ф. Кайндля // Раймунд Фрідріх Кайндль. Розвідки з нагоди 150-ліття від дня народження. – Чернівці: Книги – ХХІ, 2016. – С. 138-181.
16. **Ільків М.** Клеймо на ручці античної амфори із Верхнього Попруття // Археологія & Фортифікація України. Збірник матер. VI Міжнар. наук.-практ. конф. – Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О. А., 2016. – С. 88-91.
17. **Ільків М., Грига В., Якубина С.** Розвідково-охоронні дослідження на археологічних пам'ятках Чернівецької області в 2011-2012 рр. // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології. – Чернівці, 2013. – Т. 2 (36). – С. 23-34.
18. **Ільків М., Шевчук Б.** Бронзовий серп із Коновки на правобережжі Середнього Дністра // Археологія Буковини: здобутки та перспективи. Тези доповідей VI міжнар. наук. семінару (м. Чернівці, 16 грудня 2022 р.). – Чернівці: Технодрук, 2022. – С. 45-47.
19. **Канюка Л.** Земні скарби художника // Буковина. – 2005. – 6 липня.
20. **Костишина М.** Палітра педагога // Радянська Буковина. – 1968. – 11 липня.
21. **Купчанко М.** Поселення трипільської культури Шипинці: по слідах археологічних студій Олега Ольжича // Археологія Буковини: здобутки та перспективи. Тези доповідей ІІІ міжнар. наук. семінару, присвяченого 100-літтю від дня народження відомого науковця Бориса Тимощука (м. Чернівці, 13 грудня 2019 р.). – Чернівці: Технодрук, 2019. – С. 73-75.
22. **Ларина О. В.** Культура линейно-ленточной керамики Пруто-Днестровского региона // Stratum plus. Археология и культурная антропология. – 1999. – № 2. – С. 10-140.
23. **Ларина О. В., Дергачев В. А.** Памятники культуры линейно-ленточной керамики Республики Молдова: (свод источников) = The Linear Band Pottery Culture sites of the Republic of Moldova: (catalogue). – Кишинэу, 2017. – 354 с.
24. **Ластюк В.** Трипільські поселення села Погорілівка Заставнівського району Чернівецької області // Археологія Буковини: здобутки та перспективи. Тези доповідей наук. семінару (м. Чернівці, 15 грудня 2017 р.). – Чернівці: Технодрук, 2017. – С. 49-50.
25. **Лейченко Г.** Пиктор аматор // Советикэ Буковина. – 1960. – 15 априлие.
26. **Макарова Л. Н.** Раскопки поселения культуры линейно-ленточной керамики у с. Рогожаны // Археологические исследования в Молдавии (1973 г.). – Кишинев: Штиинца, 1974. – С. 40-46.
27. **Макарова Л. Н.** Исследование памятников культуры линейно-ленточной керамики в Днестровско-Прутском междуречье // Археологические открытия 1974 г. – Москва: Наука, 1975. – С. 440-441.
28. **Маркевич В. И.** Памятники эпох неолита и энеолита // Археологическая карта Молдавской ССР. – Кишинев, 1973. – Вып. 2. – 163 с.
29. **Михайловський В. І.** Між страхом і любов'ю. Проза. – Чернівці: Букрек; Буковина, 2006. – 564 с.
30. **Новицький Л., Тимощук Б.** Сільський музей // Радянська Буковина. – 1961. – 21 квітня.
31. **Освячення** Христом // Буковина. – 2004. – 16 квітня.
32. **Пивоваров С., Илькив Н.** Палеометаллические изделия из Буковины: неопубликованные материалы // Revista Arheologica, S. N. – Chisinau, 2013. – Vol. IX, nr. 1. Omagiu domnului Valentin Dergaciov cu ocazia împlinirii a 70 de ani. – С. 108-116.
33. **Росинська О.** Дарувати себе // Свобода слова. – 2005. – 30 червня.
34. **Росинська О.** Чернівецький будинок учителя 1945-2011. Далі буде… // Свобода слова. – 2011. – 30 червня.
35. **Селезінка О.** Де барви співають // Молодий буковинець. – 1977. – 20 лютого.
36. **Тимощук Б.** Знахідки сільських краєзнавців // Радянська Буковина. – 1960. – 18 травня.
37. **Тимощук Б.** Музей у сільському клубі (1961) // Державний архів Чернівецької області. – Ф. № Р-2921.
38. **Тимощук Б.** Показують юні слідопити // Державний архів Чернівецької області. – Ф. № Р-2921.
39. **Тимощук Б.** Юні краєзнавці // Радянська Буковина. – 1962. – 14 листопада.
40. **Тимощук Б.** Горбова // Буковинське село. – 1962. – 24 листопада.
41. **Тимощук Б.** Стійбища мисливців на мамонта // Радянська Буковина. – 1968. – 9 жовтня.
42. **Тимощук Б.** Північна Буковина – земля слов'янська. – Ужгород: Карпати, 1969. – 192 с.
43. **Тимощук Б.** Колекції Івана Перевізняка // Радянська Буковина. – 1970. – 4 січня.
44. **Тимощук Б. О., Анісюткін М. К.** Нові місцезнаходження палеоліту на р. Прут // Археологія. – 1970. – Т. XXII. – С. 201-203.

45. **Ткачук Н.** Ла шкоала медие дин Хорбова // Газетна вирізка з архіву Л. М. Ткачук.
46. **У мистецькій** вітальні «БВ» художник Микола Ткачук // Буковинське віче. – 2004. – 7 липня.
47. **Чернівецький** державний університет. – Львів: Вища школа, 1975. – 192 с.
48. **Яловко В.** Дослідження трипільського поселення Коровія, урочище Валени // Археологія Буковини: здобутки та перспективи. Тези доповідей наук. семінару (м. Чернівці, 15 грудня 2017 р.). – Чернівці: Технодрук, 2017. – С. 93-94.
49. **Carlaşciuc V.** Culorile iubirii pe pânza vremii // Libertatea cuvântului. – 2005. – 13 mai.

ПОЛЕ КАННСЬКОЇ БИТВИ (216 р. до н. е.): ОДИН ФРАГМЕНТ ДО НАУКОВОГО ПОРТРЕТА ЙОГАННЕСА КРОМАЙЄРА

О. В. Ротар[1,2], **А. В. Федорук**[2]

[1]КП «Центр культури та дозвілля імені Тараса Шевченка» Чернівецької міської ради,
[2]Чернівецький обласний краєзнавчий музей

rotar.oksana2018@gmail.com; *andrii.fedoruk12@ukr.net*

У європейській академічній науці поля стародавніх битв уже давно стали об'єктами дослідження, оскільки у собі органічно поєднують елементи як історико-культурної, так і природної спадщини. Науково-дослідні методи і підходи до вивчення таких різнопланових пам'яток почали формуватися ще у другій половині XIX ст. Зокрема, відомим дослідником останніх був доктор класичної філології і античної історії, професор Йоганнес Кромайєр, котрий у 1902-1913 рр. обіймав кафедру античності на філософському факультеті Чернівецького університету імені Франца Йосифа. На жаль, його наукова та педагогічна діяльність в указаний період ще так і не стала предметом спеціального вивчення, тому в наявних узагальнюючих історіографічних роботах про нього знаходимо дуже мало інформації [1, с. 45-47]. Це лишень зайвий раз свідчить про необхідність детального вивчення наукового доробку Кромайєра, бо для більшості вітчизняних фахівців й надалі залишаються майже невідомими його фундаментальні дослідження зі стародавньої воєнної історії, які до сьогодні цінуються у світовій історичній науці. Так, відомий сучасний британський антикознавець Адріан Ґолсуорті, відзначаючи професійні здобутки чернівецького дослідника, зазначив: «Й. Кромайєр, якому допомагав Ґ. Вейт, написав на початку двадцятого століття працю, що досі залишається класичним дослідженням полів битв стародавнього світу» [7, p. 100].

Продовжуючи наукову традицію, започатковану на кафедрі античності названого університету ще під час каденцій Адольфа Вільгельма (1896-1898 рр.) та Вальтера Юдейха (1899-1902 рр.), Йоганнес Кромайєр проводив активні дослідження не тільки над наративними й епіграфічними джерелами, але і безпосередньо на місцях вікопомних подій стародавньої історії (фото 1). Польові розвідки вже тоді відігравали головну роль в їхній локалізації. Особливим предметом його наукових інтересів стали античні бойовища і серед них поле битви під Каннами 216 р. до н. е. займало неабияке місце. Деякі сучасники писали, що Й. Кромайєр не